

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ
ПО-ЛЮДСЬКОМУ

ЦІПОВ'ЯЗ

ОПОВІДАННЯ

Львівське
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

1910 року

ВІДБИТИ В ЛЬВІВІ У КРАСНОГОРСЬКОМУ ДРУКАРНІ

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ПО-ЛЮДСЬКОМУ

I

ЦІПОВ'ЯЗ

ОПОВІДАННЯ

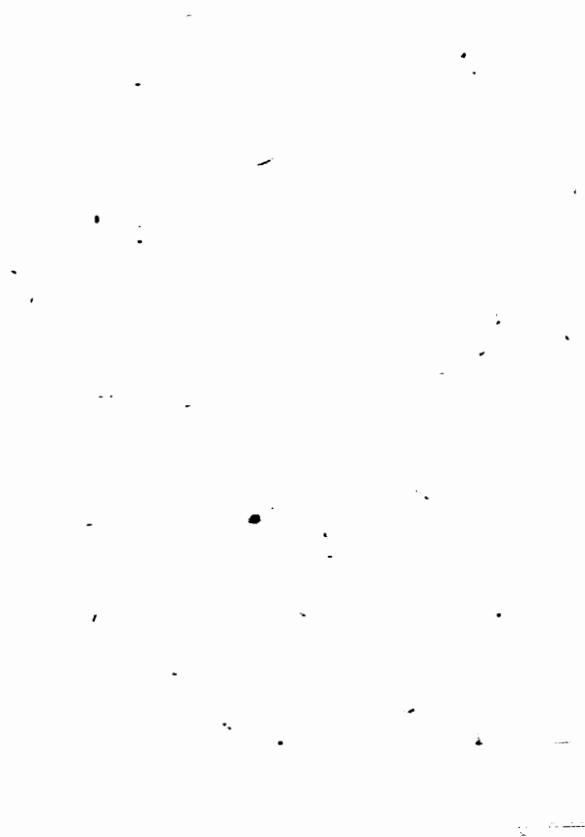
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 02
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Українська Книгарня
i Nakladnia
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

ПО-ЛЮДСЬКОМУ.

Оповідання.

Весняний вітер стиха віяв над виноградниками й охолоджував загірих працею робітників. Вохка земля мліла в гарячому золоті совяшного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились споззеленим димом; щось, наче мрія про розкішну літню одіж, обгортало їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато світла й радости, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі, повітря було таке п'яне й повне щebetання, що мимохіть багало руху, крику, реготу...

Тож на роботі було весело. Ці кілька десятків робітників, що прийшли здалека на чужину заробляти щоденний хліб, немов забули на всі свої турботи під впливом весняної днини і так саме щиро нищили чужу працю, як дбали за власну. Навряд хто з них думав, гупаючи важкою трамбовкою по зрубаному й засипаному землею винограднику, про хазяїна знищеного саду. Що їм той молдуван і та філоксера. То не їх діло, вони варобляють.

Над виноградником стояв гомін. Здебільшого земляки, вони завжди мали теми до розмов. Вони згадували своє село, своїх людей, наче тільки вчора з ними бачились—і часто якийсь рух, або одно слово, незрозуміле чужому, викликало цілий рій згадок і невпинний регіт.

Совце припікало. То той, то другий, гупнувши трамбовкою, підносив білий рукав до васмаленого обличчя й обтирав упріле чоло, розпростовуючи вігнуту спину. Цей хвилиний антракт у роботі був таким природним, таким конечним, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався їм.

Цей робітник давно вже цікавив мене. Він одрізнявся од других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі; він заперкло викидав з себе силу, як щось непотрібне й вороже. Його просто одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі,—чорні, з лиховісним вогником. Я звик його бачити у всяку погоду в купцїй чугайнці, в рудїй шапці на збитому волоссї, з короткою люлькою в зубах, з якої він раз-у-раз пахкав, випускаючи струмок синього диму. Я знав, що його звуть Карпом, що він хороший робітник—і більш нічого. Розмовитися з ним мені не вдавалося.

Я підійшов до Максима. Цей був цілком протилежна натура. Високий і білявий, вимуртований у військовій службі, од якої лишилась у нього лиш зручність в рухах та брва постать,—він був увесь порив і одвертість.

— Ви добре знаєте Карпа? — поспитав я.

— А тож... Ми з їм з одного села, з одного кутка, сусіди навіть... Тільки ліса й ділить наші дворища.

— Чи він зроду такий працьовитий та мовчазний?

Максим осміхнувся.

— Та він трудяга парубок був... звісно, не такий, як тепер, коли його напало...

— Як напало? Що напало? — зацікавився я. — Розкажіть, Максиме.

Максим спалахнув. Рум'янець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов м'якими.

— Багато розказувати, — запнувся він і зараз же почав.

— Він, бачите, письменний, грамоту знає, книжку читає. Ще парубком усе було до вчителя ходить. А вчитель наш розумний пан був, не гордий, та щось прошепетився й загнали його кудись... далеко од нас... Так ото було чи в неділю, чи в свято — Карпо вже й сидить в учителя на бесіді. Парубки на вечерниці збираються, вличуть його до дівчат — не хоче.

— Що я, — каже, — почую там розумного, чого навчуся?... Дурниці й більш нічого...

— Чи не в ченці, часом, гадаєш постригтися? — жартують було.

— У ченці я не піду, а худобиною нетямуюшою вік звікувати не бажаю...

Хлопці й налають його, що він наче худобиною їх нарікає, а він нічого, знов до учителя в гості...

Ми з Карпом товаришували, — звісно, зросли у-вупі, разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили... Оце в неділю збіравсь було на музики, підйду до ліся й гукаю Карпа, щоб охитніше було поміж челяддю. А він висунеться з хати та й тягне мене у садок.

— Ходім, каже, до мене. я тобі краще щось розкажу.

Не хочеться часом, та так же просить, так просить. Посідаємо в холодку й почне він говорити, почне оповідати, — про що вже він мені

не розкаже. І як люде по чужих землях живуть, і де які звірі водяться, і що в середині у людини робиться, яке серце, з чого кров, та як вона по жилах біжить. Говорить, а очі в нього так і блищать, мов жарини... А часом, зіб'ється, зачутається.

— Ні, каже, не так, піду спитати в учителя.

Не довго й ходив,—поїхав учитедь...

Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить... Глузують наші, на сміх його беруть...

— Що ти—батька рідного поховав, чи тобі коняка здохла, що мов неприкаянний тиняєшся, од вітру валишся?

— Батька!... що мені рідний батько?—пустив на світ темного, як табака в розі, та й звікуй отак... а цей мені очі одкрив... світ мені тепер не той став, одмінився наче. Тільки не встиг ще про все дізнатися.

— А ти б до нової вчительки... вона б тебе довчила,—рають хлопці та моргають один на одного, бо добре знають, що нова учителька така, що й кочергою вижене з школи, коли до неї за чим удається.

Почав Карпо в яудьги до мене вчащати. Нема вже йому вчителя—то він до мене на розвагу та й виливає журбу свою.

— Дивлюсь я, каже, на наше життя й аж страх мене огортає. Цілий вік у ярмі, мов худобина яка; кожен норовить тебе запрягти та ще й поганяє... А що з того маєш? Ні спочинку, ні страви людської, куліш та борщ нісчимний... В хатах тісно, поросята та телята у-куні з дітьми зимують; грязь, дихати нічим, нездорово. А ми ж люде, а не свині у хліву...

Смішно мені з Карпа.

— Хйба ж ти досі не бачив цього, адже ти зрїс отут, разом з нами усіма...

— Бачив я, та мов не бачив, а тепер мені розвиднилось, полуда з очей спала...

Та й почне розказувать, як живуть люде по чужих землях,—не знаю, чи правда тому, що в книжках пишуть...

— А ми що? живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце.

Отак нудився парубок з рік, а далі втихомирився трохи, оженився. Ну, як очоловічився вже, тоді, звісно, не до книжок і не до думок. Достатки невеликі, цілий день у роботі. Дитина знайшлася... Став він, як і люде, забув за своє. Тільки часом, коли щось дуже дошкулить йому,—от як випас людський присудили лапові, або як урядник голову побив мому братові,—він було лається в громаді:

— Ех ви, заморені, захарчовані! Куди вам заступитися за громаду, коли у вас в жилах юшка з картоплі.

Не скажу вам, що з ним було тоді, як мене у москалі взято. Чотирі роки одбув, повернувся додому, чую—новина: Карпова тітка померла—десь у городі служила—стара дівка, самотня, й записала Карпові двісті рублів. Ого! гумаю собі. Тепер мій сусідонько забагатів, піду одвідаю його, чи жив-здоров.

Ще йно я на сінешній поріг, а вже з хати шибнуло на мене духом печеного м'яса, мов на Великдень. Ввійшов у хату—в печі горить, молодиця щось присмажує, а за столом сидить червоний, аж піт з його капле, Карпо й умиває страву. Зрадів, та так з масними устами й земіз цілуватися. Посідали ми. Дивлюсь—на

стоді повно полумисків і з печеннм, і з варенням, а долі кістки валяються.

— Ну, як же тебе Бог мллує?—Чув я, що тобі пощастило... Аж тепер хазаїном станеш...

— Та спасибі Богові й тітці покійній—хоч трохи оддишу та поживу по-людському.

— Воли собі купиш, або десятину поля.

— Воли! Що мені з волів? Я сам досі був, як від у плузі. Ні, годі... тепер я поновлю свою кров, наберуся сили. Он у Німеччині або в Англії робочий чоловік кожен день їсть м'ясо. Того він і сміливий і розумний, людиною нарікається... В йому кров грає... А ми що? Жінко, давай, що там насмажила...

Молодиця поставила печеню.

Частують мене. Карпо трощить, аж сопе.

— І не хочеться вже їсти, каже, а треба.

— То не їж, коли не хочеш.

— Ба! А пам'ятаєш, як урядник розбив голуву твому Йванові?

— Пам'ятаю...

— І як я скочив рятувати Івана?

— Ну?

— А я ж що? Хиба не злякався? Ні?—Отим то й ба.

Дзвонять по селу: здурів Карпо та й здурів. Люде йдуть у поле орати, а він до попа, та не так до попа, як до попової куховарки дізнатися, що вона батюшці варить. Баба Яличка хвалиться: двічі, каже, на тиждень глечика йому скидаю, жере без пам'яті, воно йому й вадить з незвички.

Минуло отак зо два тижні. Не бачу я щось Карпа та й не бачу. А наші ниви сумежні, орю я свою—і дивно мені, що Карпова стоїть облогом, не орана. Що воно за знак? чи не сла-

зний часом? Піду одвідаю. Та повертаючи з поля, й зустрівся з ним.

Схуд, поживк, очі позападали, а сам невеселий.

— Що, — питаю, — підновив кров свою трохи?

— Та підновляю... Зразу не можна... Ти думаєш — легко воно нашому братові? Нема в кого ради засягти. Питав у попаді, що вона дає полові, — локшину з яблуками, каже, любить мій батюшка. Зварила мені жінка тої локшини, солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш... Часом так погано, що й на світ не дивися б, а часом чую, як кров у мені грає, сміливість у собі відчуваю... так, здається, орлом би й полинув. От тільки не відаю, що корисніш для здоров'я — чай чи пиво?... Порай, Максиме, ти ж у москалях був, світа бачив, чув може...

А мені і сміх, і досадно: не витримав я — кажу йому:

— Чорт зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе! Може там Німці — чи про кого розказуєш — і живуть по-людському, а нам воно не личить...

— Через віщо ж? Хиба ж ми не люде?

— Люде, та не такі...

— А які ж?

— Мужики.

— Ну, так що?

— А те, що не для нас усі тії витребеньки...

Глянув на мене Карпо так гостро, крутнув головою, мов бичок, що його муха тне, та так з докором:

— Оце й ти проти мене? І ти може скажеш, що Карпо дурний, гроші переводить, замість того, щоб купити яку хвостяку або свиняку за хазайство...

— А скажу...

— Ну, не сподівався я од тебе, Максиме, почути таке слово... Не сподівався. Прощай, коли так!

Крутнувся—і пішов.

— Пожди,—гукаю за ним,—не сердься-бо.

І не озирнувся.

— Прощавай,—відгукує,—ех, шкода, нема вчителя!

Не хочеш говорити—вольному воля.

Сумує Карпо. Мені з свого обійстя видко, що у нього в дворі робиться. Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подається, постоїть під деревом і знов у двір, немов учорашнього дня шукає. До роботи не береться, до мене не навідується! Жаль мені його... товариші, вкупі зросли, а тепер немов посварилися. Свій своїйому—тиць солому. Піду до нього в неділю, мислю, нема чого бурмоситись.

Довелось раніше. Тесав вісь та якось і вищербив сокиру—пішов до Карпа позичати. Вступив я в сіня, а хатні двері не причинені, мені й чутно, як Карпо вигукує:

— Розщібай пазуху!... А ну, чи влучу?...

Що воно таке,—думаю собі,—чи йти, чи не йти? Та вже якось одхилив двері й бачу: молодиця сидить на лаві під вікном, розщібнула пазуху, аж перса видко, ще й руками її притримує, а Карпо лежить на постелі і влучає жінці в пазуху цукерками. Кахикнув я.

— А, це ти, Максиме?—врадів Карпо,—заходь, заходь. Ми тут з жінкою ласощами забавляємося, цукерки їмо... вони, бач, з цукру, а цукор потрібний для тіла, він його нагріває, як дрова піч, і підживляє... На, їж і ти...

Сів я, гомонимо. Карпо нічого, наче забув

зшу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось мулиться. Говорить він говорить, та все звертає на тії цукерки.

— Я,—каже,—жінки не неволю роботою... Хай оддише. Вона не худобина, не каторжна ява. щоб цілий вік свій працювати. Треба ж їй спочити, треба ж і розважитись чим. Людні по-людському слід жити.

— А якже, а якже,—піддакую, щоб не гнівити вже його. Коли це враз—бом, бом, бом. Я аж жахнувся.

— Та то дзигари,—сміється Карпо,—влятий жид продав мені попсовані: показує два, а б'є тринадцять.

— Ходи-но, я тобі ще щось покажу:

Та взяв мене за руку, підвів до стіни й показує якусь дощечку.

— Що ж воно таке?

— Термометром називається. Подивись—і знатимеш, скільки тепла в хаті. А винесеш вимію на двір, показує холод.

Чудасія!

— На що ж він тобі?

— Як на що, треба ж знати, чи доволі тепла, чи здорово людині в хаті, чи не здорово.

Ну, думаю собі, це вже ти почав своєї. Піду краще вісь кінчати. Позичив сокиру, та й з хати.

Коли так над вечір—майструю я ще коло стодоли, чую—в Карповому дворі сварка. Щось так здорово басом лаяється—і голос по знаку. Прислухаюсь—аж то тесть Карпів, жінчин батько. За що вони завелися? думаю собі, та й приступивсь до діси.

— Оддай мені ті гроші, що ще не процин-

дрив!—кричить тєсть,—я їх заховав, поки не прочувавша.

— Яке вам діло до мого життя й до моїх грошей? Не ви мені їх дали!—сердиться Карпо.

— Опам'ятайся, Карпе! Що ти вигадав: по-панському схотів жити, кров свою одмінити? Чи ти сповна розуму? Ей, накласти б тобі на бідність, щоб знав, як переводити важкою працею загаровале добро.

— Не по-панському, раз вам сказав, а по-людському! Ну, та що з вами балакати, однаково, як з тим кілком!

— Що ти мені сказав?

— Те, що чули

— Та-ак?

— А так.

— Ну, то бувай здоров, кебоже!

— Щасливо.

Розсердився старий, гримнув дверима, пішов.

А Карпо й собі надувся, мов индик:

— Йди—каже,—під три чорти, обрид.

Ова! думаю: розбили глек, а воно не добре, бо тєсть таки частенько запомагав Карпа. Прийде кєза до воза.

Минула осінь. Зима в нас того року стала зразу, рівна, сніжна. А у селі не забувають Карпа, усе його ймення мелється й шеретується. Одні кажуть, що він вже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилось. Усе, кажуть, возить щось з міста загорнене напером. Та й коня сторгував у Іванівського цюца, ще й не аби-якого, а за сто карбованців. Пів-сотні оддав уже, а пів-сотні позичає в нашого таки чоловіка, багатенького хазяїна. Бач, думаю, й не похвалився,

арма що товариш і сусід. Коли це справді приводить коня. Кінь гарний, расовий, басує, до й не вдержиш, сказано—огер. Хвалиться Карпо, радий такий.

— Правда,—каже,—дешево купив?

— Воно то не дорого, так инший за ті гроші пару купить.

— Е, я люблю хоч не багато, так гарного.

Того ж таки дня задріг він буланого в санчата й повіз жінку кататися. Зглядаються люди, все село дивує з нового багатиря.

На другий день зайшов я за чимсь до Карпа, не застаю, сама йно молодиця.

— Нема,—каже,—мого вдома: повіз Іванівсььому попові за коня гроші.

Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш. А проте—повіз, то повіз. Сам знавш, що робиш, мені дайдуже.

Коли це вночі, спимо ми, щось у вікно—стук! Схопився я.

— Хто там?

— То я, Карпиха.

— Чого вам?

— Вийдіть на час.

— Ну, що там?—питаю з порога.

-- Ой, лишечко, біда—коня вкрадено, чоловіка привезли п'яного, без пам'яті, ще й гроші у нього витягли, п'ятдесят рублів. Йдіть до нас, давайте яку раду.

От тобі й маєш, думаю, та скоріш на себе кожущанку і йду. Вступив у хату—лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, пальцем не ворухне, одно постогнує. Розхристаний, розперезаний, без чобіт—гидко глядять. Коло нього сидить чоловік, таки з на-

шого сета, що привіз його. А молодиця, що не гляне на Карпа, то так і заголосить, аж тіпається бідна.

— Що ти наробив, клятий? Пропали ми тепер на віки вічні. Де ти гроші подів, ледащо, кажи, де!...

Та сіпає його, та торсає за плече.

А він тільки липне очима та й мукне.

Звісно, людина непитуща, його й розібрали.

— Обшукайте його, раю, скрізь, може де знайдете.

— Нема,—каже,—я вже скрізь оглянула, навіть устілки з чобіт повикидала, бодай його з пам'яті викинуло!

— Де ж це він начастувався?

Чоловік той і розповів: їхав він, каже, до Іванівського попа—і вступив по дорозі до мальованої коршми, не знати за чим. А там пили якісь—хто його розбере—чи воно панки, чи цигани... От він з ними й почав про своє: і як треба по-людському жити, і чому неправда у світі повелася. Добалакались до того, що Карц під стіл ізвалився... Бачу, каже, діло погане, вивів його з коршми, глиц—аж нема коня. Ну, наробив я галасу... Сюди-туди—шукай вітра в полі... Тоді я його на свої сані й привіз...

— Давайте раду,—благав Карпиха.

Стягли ми з Карпа свиту, поклали на постіль—хай проспиться, а сами на коней і майнули на розвідки.

Повернули аж на другий день, з полудня вже було—ні з чим, звісно...

Тільки я в хату—суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, як з хреста знятий.

— Еге, — кажу, — отак наші по-людському живуть...

Глянув він на мене—та так жалібно, аж за серце вхопив.

— Ні. — каже, — це вже по-свинячому вийшло... не вмів я по-людському жити... Не для нас воно...

— Хиба ж я не казав?

Повісив голову, мовчить.

А тут біда: піп править п'ятдесят карбованців за коня, той чоловік, що позичав гроші, теж напосів, у суд хоче позивати, а до тестя а не ринайся—такий сердитий.

— Що, каже, пожив по-людському, одмінїв кров? От нехай пуцу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер..

Довелось телицю спродати і новий кожух. Звівся ні на що, а довгів не сплатив... Коняка, правда, знайшлася—так окалічена на всі чотирі ноги, за вісім карбованців продали жидам воду возити.

Питаєте, чи запоміг хто? Де там! Глузують іно з Карпа, сміються:

— Маємо, кажуть, заступника... Дарма, що з нас не кров, а юшка з картоплі, зате в Карпових жилах тече аж двісті тітчиних рублів і попова коняка...

Навіть діти з-за тинів дражнять:

— Дядьку Карпе! Яка кров з пива? чи така, як з гороху?

Отоді на Карпа й напало. Спохмурнів він, мовчазний став, вобкуватий. Поки бряжчали це тітчині карбованці, було й за холодну воду не візьметься,—думали на віки зледашіє людина, а то так зразу запалився до роботи, що аж горить йому з-під рук. Цілий день—од світання до смеркання — товче собою та все з зюльки пахкає, та все пахкає, мов паровик...

Цілу зиму то в попа, то в пана ціном махав, не нахваляться їм, такий робітний, а на весну пішли ми на зарібки... Вже він і довги сплатив і процент вернув, вже й корова стоїть на оборі, а й досі вештається по заробітках. І так то вже щиро працює, так завзято береться до роботи, мов що пече його в середині... Он гляньте,—закінчив Максим своє оповідання, показуючи на Карпа,—як старається!...

Я глянув на Карпа. Не розгинаючись гупав він трамбовкою і за кожним разом, як важка колодка спала на землю, з грудей його вилітав короткий і різкий свист. Буйні краплі поту котилися з-під рудої шапки по його чолі й падали на землю, як горох. На крутому чолі набрякла жила, виявляючи велику напруженість; якась дика, непогамована енергія керувала його рухами, якийсь вогонь, здавалось, палає в середині цієї людини, об'являючись синім димком з короткої люльки.

— Гей, Карпе,—гукнув жартовливо Максим,—старайся мені, не лінуйся... Роби людському...

Карпо зупинився на хвилину, глянув з докором на Максима й нічого не одповів. Він тільки крутнув кудлатою головою і ще в більшим завзяттям загупав трамбовкою, немов хотів забити в землю щось йому докучливе й вороже...

Я замислився.

А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як доно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя, що ледве виявлялось таємним трепотінням соків, у теплому й запашному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна гармонія... І наче в

гязт природі серце мое стрепенулось од ба-
жання подібної ж гармонії в людському житті,
од сподівання нової весни, коли добре насіння
не загине в холодній землі, а зійде, розів'ється
: дасть роскішне жниво під впливом животвор-
ного тепла...

Чи скоро ж діждемо такої гармонії?—вітала
надо мною думка...

Чернігів, 1900.

ЦІПОВ'ЯЗ

Ц І П О В' Я З.

Оповідання.

Тихою ходою, ледве ступаючи натомленими ногами по свіжій ріллі, йшов за плугом па-тубок, Семен Ворон. Сиві круторогі воли, помахуючи рогатими головами, поспішались з яри в долину на спочинок, бо Семен нині трохи трипізнився, доорюючи панський лан. Справді було не рано. Осіннє сонце давно вже сховалось за горою, забрало в собою й проміння; лиш холодне небо кидало на чорну землю блакитне сійво, дихало холодом і вохкістю.

Сумна та непривітна картина була перед очима в Семена: з-права і з-ліва, скільки оком захопиш, чорніли свіжою ріллею зорані на зябю гори, а в ярах та видолинках було ще чорніше, ще сумніше... Десь далеко, край небожугла, здіймалась сива імга, виповняла пострія... Чорними ярами побкотився білий туман, біжея вкрилась дрібненькою росою... Вохкий туман зціплював кров у жилах, доймав до костей... Вгорі темне, непривітне небо, долі — холодна, мокра земля і більш нічого...

І втома від цілоденної важкої праці, і холод і ця сумна картина мимохіть насували йому про теплу хату, гарячу страву, суху постіль, а Семенові як-раз треба було почувати з полі, укупі з нічліжанами, такими ж найми-

тами, як і він, бо до економії було далеко. Так пан звелів, щоб парубки не згаляли часом якої години... Семен важко зітхнув, згадавши про це, і поспішився за волами, що саме збігали з гори в долину, де табором розташувались на ніч парубки.

Семен розпряг волів, пустив їх на пашу, а сам примостився біля парубків. Нічліжане вечеряла, чим хто мав. Страви не варили, багаття не розкладали, бо ліса не було поблизу. Семен витяг з торбинки хліба, кілька яблук і намацав на споді шматок сала, котрого він не клав туди. „Домна!“ — промайнуло в голові його, і він почув, що якийсь промінь загрів його серце, осяяв пітьму, що оповила долину, розвіяв густий туман... Так, це його Домна піклується про його, сирота, наймичка, що служить разом з ним у дворі; його люба Домна, що незабаром стане його вірною дружиною. Бідна дівчина! Скільки вона горя прийняла від тих самих панів, на котрих робить! Скільки наруги! І чому вона мусить так тяжко працювати на шматок хліба, той гіркий та солоний шматок, коли панночка, дочка дідича, живе в роскоші, нічого не роблячи? Чому вона родилась бідною мужичкою, чом не панночкою? Чого в них така не однакова доля?..

Семен стрівожився. Він помітив, що з ним починає діятись те, чого він так боявся. „Дурні думки“, як він називав їх, „дурні питання“, на які він не вмів дати відповіді, починають мучити його, заколочувати спокій, гнобити серце й мозок.

— Хай йому цур! — сплюнув Семен і рішивсь відкараскатись від дурних думок. Він глянув на з'оране поле і сливе силоміць напямив свої думи на щоденну роботу. Скільки

то ще доведеться виорать панського лану? Чи вспіємо за два дні?.. Де там, де там! Ще того поля—безмір! І скільки ж то ланів, скільки тої землі в одного чоловіка? Чому це так, що пан має необмежені ґрунта, а мені не дав Бог і кляптика землі?—непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку. От тепер, марив Семен, пан сидить десь біля стола в гарній теплій хаті; а Домна подає на стіл вечерю, гарячі, смашні страви, а я, напрацювавшись за цілий день на полі, натомившись, що й ногами не здвигну, мушу, мов пес той, мерзнути на мокрій землі? Де ж правда?.. — Боже! — схаменувся Семен: — чого мене такі думки морочать? Адже розумні, письменні люди (хоч би й брат мій Роман, — на що письменний, навіть за писаря в селі служить) кажуть, що так воно му-сить бути, що инакше не буде... А пани? Адже вони дивляться у письмо, знають, що гріх, як на світі треба жити по правді, не те, що я — темний, — дивлюсь і не бачу, мов той заєць, що лежить, витріщивши очі, а нічого не бачить... Тільки... тільки... Чого ж це Бог сотворив одного чоловіка, а не двох: пана й мужика? Чого це так? чого?...

Семен лежав горілиць, звертаючись з своїми питаннями до неба, а воно, холодне та темне, байдужно блимало зірочками у відповідь на ті гарячі питання бідного наймита.

І враз ізгадалися Семенові його літа дитячі. Ясно, виразно, мов перед очима, встала в його пам'яті одна подія, що розбуркала в десятилітньому хлопцеві мозок, вкинула в серце зерно нових, не дитячих бажань.

Це було літом, саме в жнива. Семен пас ху-лобу. Воли та телята розбрелись по толоці, а він, лежачи в холодку під полукіпками, вигра-

вав на сопілці якусь сумовиту думку. Думка обірвалась на тихому жалібному тоні, сопілка вислизнула з рук і Семен заплющив очі, заколисаний тою чудовою тишою, що буває виповнена усякими згуками: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзичанням польових мух, і тихим мелодійним шелестінням стиглого жита, підрізаного серпами.

Брав за полукіпками, в житі, почувлась розмова. Семен розплющив очі, підвівся і настоював вуха.

— Нема там, доню, хоч шматочка хліба? — виривно почувся старечий голос.

— Нема, мамо... Та-же вчора поїли... — розтрався дзвінкий, але сумний-пресумний голос.

Затихло.

— Ні, я так не можу... сили не стає... Скільки ж то день морились голодом... а сьогодні й рісочки в роті не було, аж мене коло серця пече, аж мені млосно... А тут жни... Господи! Чи тому Богові хліба шматка жалко для нас бідних, чи що?.. От життя!.. І.. де... та смерть... моя... заподіялася?.. — Чутно стало голосне хлипання, чутно було біль, муки голоду в тому плачу...

— Цить, доню, цить... не сварися з Богом... перетеримо...

Семена зняла цікавість і разом якийсь острах обгорнув його. Він потихеньку обійшов полукіпок, наблизився до жита і заглянув, що робиться на ниві. Картина, яку він побачив, дуже вразила його. На стерні, під полукіпком, сиділи дві жінки. Молодиця, з блідим, змарнілим обличчям, з нервовим поспіхом витирала рукавом свої заплакані очі; стара сиділа непорушно, схиливши побіденну голову, і рясні сльози зрошали її старечий вид.

Семен почув, що його стиснуло щось коло серця. Він ніколи не бачив, щоб дорослі плакали з голоду, і якось зразу дитячим чутливим серцем збагнув увесь трагізм сцени. Рука його мимохіть опустилась на торбинку з хлібом, що висіла через плече. Та торбинка завжала йому, він це якось зразу почув. Йому стало прикро, навіть соромно мати хліб... Скwapно хапаючись, скинув він торбинку з хлібом і ввесь червоний, засоромлений, наближавсь до жінок.

— Тітко!.. не плачте, тітко...ось хліб...

Семенові вдалося, що то хтось другий проказав тії слова, таким чудним, не своїм голосом були вони сказані.

Молодиця здивовано глянула на Семена червоними від сліз очима і нічого не відповіла. Стара ще дужче заплакала. Семен стояв ні в сих, ні в тих, тримаючи в руках торбинку, не знаючи, чи залишитися тут, чи тікати... Кров прилинула йому до голови, в ушах зашуміло... Семен впустив на землю торбинку, а сам метнувся назад... Він біг стернею, наче тікав від кого і чув, що йому чогось соромно, що в серці вдіймається злість, а проти кого злість—він і сам не знав. Йому хотілось вігнати ту злість на чім-небудь, і він пожбурнув ціпком у корову, що паслась на межі.

— А-а ти, бісова худоба, бодай тебе вовки ізвіли!.. А куди!..

Ціпок засвистів у повітрі, корова стрибнула й побігла далі, а Семен і не бачив цього: він прожогом вбіг на межу поміж життя і причаївся у високому житі. Спершу він тільки чув, як калатало його серце, а далі, трохи заспокоївшись, почав пригадувати собі сцену, що перед хвилиною бачив. Надаремне дитячий мозок пра-

плював над питанням: чого це одні мають щось їсти, а другі плачуть з голоду? Відповіді не було ніякої. Незабаром думи перейшли в мрії...

„От, як би я був паном,—марив Семен,—я б мав багато-багато грошей, хліба, усього... Я б конче дізнавався, хто голодує, та давав би йому хліба, страви, одежі, щоб не було в селі голодних та бідних... Та хіба то так важко паном зробитись? Треба тільки таку книжку вивчити. От Романко наш вчить ту ж книжку, каже, що хоче паном бути. „Іздитиму, каже, в такій хатині на колесах, з здоровими шибками, як часом наш пан іздить!“... Он він який, Романко наш!.. Невідмінно вчитимусь. Попрохаю Романка, він мені покаже“...

І так притьмом забаглося Семенові вчитися, що бідний хлопець не міг дочекати, аж сонечко закотиться за обрій, і погнав товар в поля раніше, ніж звичайно.

Романко зареготавсь зразу, почувши бажання Семенове вчитись, але, трохи подумавши, згодився.

— А що мені даси за науку? — поспитав він брата.

— Та що ж тобі дати?

— Сопілку даси?

— Дам! — рішив Семен, хоч йому дуже жаль було сопілки.

— А пліті на бриль даси? Ти ж собі налагодив!..

— Дам! — згодивсь Семен і на це.

Романко налапав на полиці стару, зайлову граматку, і хлопці подались у стодолу. Почалось вчиття. Поважно, в острахом, наче до першої сповіді, приступивсь Семен до граматки і силкувався таким самим, як в Романка, голосом проказувати за ним: аз, буви,

віди... Вчиття скінчилося, але в голові Семеновій усе лунали чудні слова, яких він не розумів. Навіть уночі приснились йому ті карлячки, хрестики, бублики, що прозиваються літерами, і Семен краще вивчив їх у-ві сні, ніж у-віч. На другий день Семен знав цілу азбуку. Почались склади. Бра, вра, мра—пішло трудніше. Семен ніяк не міг скласти до купи літер, а дванадцятилітнього вчителя брала нетерплячка—і він скуб учня за чуприну, крутив вухо. Семен усе терпів та все перекручував, намагаючись скласти, як треба. „Оце,—думав він, наморившись по лекції,—поки станеш паном—треба балакати по пташиному. Кра-кра!—згадав він склади. Це зовсім, як воропа. Або ку-ку!—наче зовуля кує... Йому навіть почулось, що над головою заскреготала сорока: че-че-че!.. зацвірінькав горобець: цвірінь! цвірінь! Невже й це було нині в книжці?.. Ні, не було, це мабуть завтра буде“...—думав сонний хлопець, засипаючи на лаві.

Вчиття посувалося поволі, а все ж посувалося. Однак, не вважаючи на те, що Семен поборов перші труднощі синтезу і міг вже аби як читати друковане, в йому, непомітно для його самого, зростала нехоть до вчиття, до книжки. Семен не розумів того, що стояло в книжці, а Романко чи не тямив сам, чи не хотів розповісти до ладу, лиш за кожним разом з привирством здвигав плечима, даявсь „мудьом солоним“ та „нерозчовпою“, а то й цілком покидав лекцію. Далі Семен не раз помічав, як дівчата та парубки глузують з тих, що повернувши з москалів, намагаються балакати „по-панськи“, і як він не раз і сам реготавсь, почувши яке кумедне нерідне слово. Йому часом чудно було слухати, як Романко хвалився хлопцям своєю

панською мовою та плескав таке, що й купи не держиться. І Семен соромився вихопитись з яким „панським“ словом, бо йому здавалось, що воно ще поганіше бренітиме, ніж з уст Романкових.

Романко ходив до школи, приносив якісь книжки від вчителя та часто-густо голосно маврив про те, що то буде, як він вивчиться та зробиться великим паном. А буде от що. Насамперед поставить він собі „двір“ такий високий, як дзвіниця, або й вищий, а сам сидітиме в кімнаті на стільчику та дивитиметься крізь вікно, як „мужики“, проходячи повз двір, здіймають шапку та кланятимуться панові... і то здалеку, бо він не звелить слугам пускати їх у двір, щоб йому й не тхнуло в горницях „мудьом солоним“. Потому купить дві пари баских коней та візок з шибками, поїде в містечко й закупить в жида врамницю з усяким добром... Ні, краще він одурить жида; скаже йому: „прийди завтра за грішми“, а як жид прийде, то зацькує його собаками і грошей не дасть... А щоб грошей не меншало, то він візьме мужиків „у шори“. Що то таке—„взяти мужиків у шори“—Романко й сам не знав. Він чув цей вираз від батька, колишнього економа панського, і чванився ним, мов добром яким.

Семенові не поганим видалось мати „двір“ високий, мов дзвіницю, та їздити впротязь баскими кіньми, але він плевав инні мрії в дитячому серці і якось несміливо звирився Романкові, що хоче бути багатим паном, аби вапомагати бідних.

Романко зареготавсь спершу, потому вилаяв його „мудьом“ і відтяв впевнено, що таких дурних панів немає й не може бути... Семен мав брата за дуже розумного і хоча не по-

яв йому цілком віри, однак надія на панство грохи поблідла, а охота до вчиття й геть те зменшилась. Один випадок поклав кінець вчиттю.

Семен дуже любив свою неньку—стару Наумиху, як її прозивали на селі. Він знав, що ніхто, як мати заступиться за його перед батьком, що вона справедлива й ніколи не гримне на безвинного, хоч ніколи й не подарує вини... Не так, як батько, якого Семен не любив, а боявся: батько все тягне за Романком—своїм пестунчиком. Тому то Семен звик більш вірити неньці, ніж батькові, більш шанувати її, ніж батька.

Наумиху звано старосвіцькою жінкою. І справді, вона була тяжким ворогом того, хто калічив рідну мову, ламав прадідівські звичаї, або пнувся в пани, намагаючись стати вищим за селянина. Наумиха всіх таких називала „адеськими шарлатанами“ і грізно махала рукою, проклинаючи зрадників старосвіччини. Боліло в неї серце дивитись, як її Романко ходить до школи, чути, як він гордує рідною мовою, відбивається від хліборобства—і стара не раз сварилася з чоловіком, що рішив довести діло до краю—вивести сина „в люде“, себте в писарі при волости, або в прикажчики при економії.

Бачила Наумиха, що нічого не зробить з чоловіком і заприсяглась не попустити хоч Семена до вагуби, не дати його на поталу чудним батьковим забаганкам. Досі Наумиха не знала, що Семен вчиться грамоти, бо хлопці, щоб не заважати в хаті, вчились або в клуні, або в садку, чи де инде. Але одного разу на дворі було холодно, і вони розташувалися з книжками в хаті. Наумиха аж скипіла, почувши, як її Семенко слезував з навісної книжки,

— А це що?—скрикнула вона на всю хату, аж хлопці жахнулись з несподіванки.—А це що за вигадки? Ще я не діждалася, щоб ти, запанівши, гордував матір'ю-мужичкою?! Так ти ж не діждеш, сякий не такий сину!.. І Наумиха, як оком змигнути, вхопила граматку та вкинула її у піч. Нещасна граматка почорніла, задимилась, а далі спажнула ясним полум'ям, аж в хаті стало видніше.

Хлопці перелякано дивились то на палаючу книжку, то на грізну постать сердитої матері й не знали, що їм чинити. А Наумиха хвилювалась.

— Все той старий виробляє... з глуду з'їхав на старість, чи який хрін... Бач, яке вигадав: дітей вчити, в пани виводити!.. Ще вона мало патерпілася від тих панів, ще вони мало залляли їй сала за шкуру за часів панщиняних?! А тепер щоб власні діти її зростали на слъови людські?... Та зроду-звіку цього не буде!..

Довго ще гримала Наумиха на чоловіка та совала горщики в піч так енергично, що не раз борщ, хлюпнувши на вогонь, бухав та сичав, мов гадина, гніваючись на незручність господарину.

А по голові Семеновій шибали думки. „Невже пани такі погані, як оце про них усі кажуть—і мати, і Романко? Невже я мусів би відцуратись рідної неньки, ставши палом, через те, що вона мужичка?... Та Бог з ними, з тими панами! Бог з ним, з тим панством та в книжками! Не хочу вчитися. Однак настирилось мені те вчиття“...

І Семен зважився залишити на-завжди книжку, хоч чув, що він наче загубив щось, що в його чогось не стало.

А Наумиху жаль взяв, що нагримала на

свого пестунчика; вона покликала увечері Семена, приглубила його та довго потіпала, оповідаючи чудову казку про „Правду та кривду“. Аж побг Семен не заснув у неї на колінах, зачувши у-ві сні свої турботи дитячі...

Настала осінь. Почали загадувати до школи. Наум гадав віддати Семена, але Наумиха стала дуба і затялась, що не пустить. Наум не дуже злягав, вдовольняючись одним Романком, проте злягав Семена, щоб від самого дізнатись, чи має він охоту до вчиття.

— Ну, сину, як мавш охоту, то я тебе в школу віддам?

Семен мовчав, спустивши очі до-долу, а мати наважився:

— Ні, не хочу..

— Чому ж ти не хочеш?

— Тає, не хочу...

— О,—це ще... ціпов'яз! Родивсь мудьом—мудьом і виреш!—сказав Наум, махнувши рукою.

З того часу й прозвали Семена ціпов'язом.

А Наум хвалився людям:

— Двох синів маю та... з одного дерева і хрест і допата, мовляли ви... Цей, Романко, в мене хитрий, хоч кого обдурить!.. І грамоту добре знає, письменний... От—малий ще, а куди хочете „прошение“ напише... Є його тих прошеній і в волости, і в мирового, і де хочете... Одно аж у „Крестьянское Присутствие“ подав! І прийняли! А як же!.. Я ще виведу його в люде, як дасть Бог прожити... Ну, а молодший, Семен—той отак: за плугом ходить, сіно косить, ціпом махатв... Сказано—ціпов'яз!..

Росли брати, зростали, та не були друзями, Семен це добре пам'ятав. Не однакову вдачу мали. Щирий та щедрий Семен ніяк не міг по-

годитися з лукавим та заздрим на чуже добро Романком. Чого б не попрохав, про що б не поспитав Семен у старшого брата—на все одна відповідь: „а що даси?“ Не раз лучалося, що Романко обдурював Семена, звичайно в дрібничках. Видурить що в його та ще й регоче, коли той обурюється на брата за хитрощі.

Все це відпихало Семена від брата, і він жив самотно, не маючи й межі хлопцями приятелів. Сопілка та думи—були йому приятелі й побратими. А думи носились по його голові одна за другою, як хмари по небі, коли їх жене вільний вітер. „Чому?“ „На віщо?“ „Чого?“—не давали йому суповою, і лиш одна буйна фантазія хлопця давала дивоглядні часом відповіді на ті питання... Романка віддали в економію за писарчука, і він дуже чванився новим прозвищем та новою жилеткою, яку батько вперше справив йому. Семен лишився на господарстві помагати батькові.

Збігло кілька років. Семен починав уже двадцятий рік, коли старий помер, лишивши ґрунт — шість шнурів — синам. Романа те ж прогнано тоді з економії, де він був за прикажчика; він одружився, взяв половину батьківщини—три шнури поля, та поставив собі хату край села, де саме починалась його нива. Других три шнури взяла Наумиха.

Семен мусів іти у найми, бо на батьківщині нічого було робити.

Найми! Він знав, що то найми... „Босий дохід, а голодна харч; зраня води, в полудне пити, а ввечері бити“, як каже жартівлива приказка. Та багато сумної правди в тих жартах.

Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще, що жеврїла в його серці. За

кривду!.. Хай вона забере тебе,—казав Свирид до себе, важко відсапуючи.

Він хотів бігти, але зупинивсь. Сливе над самим вухом його розтявся пронизуватий свист і, погрюкуючи та мигтаючи осяяними вікнами, промчавсь потяг, перепиняючи Свиридові дорогу.

За цю хвилину в душі Свиридовій зчинилась боротьба. Його серце то гвалтом намагалось помсти, то страхалось запропастити життя людське, статись причиною смерті людини. Боротьба та тяглась одну йно хвилину; якесь почуття взяло мабуть гору, перемогло, бо Свирид вернувся до Дунаю, де по коліна в воді лежав п'яний Лука, похрапуючи носом. Свирид на превелику силу витяг з води Луку, хоч той вовтузивсь з ним та белькотав щось кривь сон; звів його й сливе поніс вулицею. Проходячи повз одну хату, Свирид затремтів увесь та мало не впустив Луку на землю: на порозі осяяна світлом з хати стояла якась молодиця й йому здалося, що то Марія. Свирид запровадив товариша до шинку. Лука наче опритомнів трохи, побачивши знайому обстанову. Він похитавсь трохи на нетвердих ногах, ступнув кулаком в стіл і гукнув на всю хату.

— Око „джіну“ для його сиятельства пана матульняка!.. „Діграбе!“—і вилаявся поганою молдуванською лайкою.

Свирид вискочив з шинку, дуже зворушений пригодами, й подався навад—до тої хати, де на порозі бачив жінку. Жінка й досі стояла на тому ж місці. Свирид наблизився до неї, зазірнув їй в обличчя та й пізнав Марію.

— Маріє!—сказав він тремтячим голосом і нервово скинув шапку з голови.

Жінка жажнулась, підійшла до Свирида й пильно глянула на нього.

— Свирид!... прошепотіла вона, подаючись назад.

— Маріє...—і враз сильним рухом роздер він свою шапку на двоє й кинув її під ноги Марії.

— Отак з моїм серцем!—додав.

Хвилинку обоє стояли нерухомо,—вона з спущеними долі очима, він блідий і тремтячий.

— Маріє! — наблизився Свирид до неї й увзяв за руку.—Скажи мені, що з тобою було?..

Марія звела на нього очі й мов горох покотився—закапали з їх сльози. Вона заплакала, жалібно хлипаючи, мов дитина.

Свирид відвів її на бік під баркан.

Марія, обливаючись сльозми, оповідала йому про свій сором невітський, про те, як вона з дитиною малою, боячись вернутись додому, тинялась по наймах, тяжко бідуючи, як урешті вмерла її дитина, як якась пані завезла її до Рені, де вона стала за наймичку в грека, ще держить шинок... А Свирид слухав мовчазний, не обзиваючись і словом, не оповідаючи ні про свої муки, які вона завдала йому, ні про думку помститися на ній за зраду.

— Прости мені,—Свириде!—скінчила благанням Марія.

— Най тобі Бог простить... Слухай, що скажу... Не маю я волів круторогих, нема в мене й червінців у чересі... Є в мене сами руки—оці жилаві та роботящі, що не злякаються жадної праці. Годувавсь я з них досі, вигодую й родину... Як я тобі не гидкий, Маріє, не обридлий, то будь мені дружиною та помандруємо на Молдаву, щоб ніщо не пригадувало нам лиха нашого...

Марія хотіла кинутись йому на ший, але не посміла й тільки відповіла ревним голосом:

— Спасибі тобі...

А другої днини рано вранці, коли ще «дітяч міського ринштоку» солодко спав десь на вулиці, загорнувшись небом, Свирид та Марія вирушили в дорогу. Вони подались на Джурджулешти, аж під Слободзею, де, як кажуть, легше перехопитись через вузький Прут, легше обминути кордонну варту... З плавнів знявся білий туман, сивими хмарами покотився по тихому Дунаю, закриваючи блакитні гори, заступаючи світ сонця... Мрака ця віщувала однак чудову днину... Так і в серці у подорожніх зоріла надія на щасну долю, що розвіє колись і самі згадки сумного минулого.

Лютий, 1893
Вінниця.

